

Sztereotipizáció az interetnikus kapcsolatokban

A sztereotípi fogalma és jellemzői

A kategorizáció

Saját csoportunkat (*ingroup*), legyen az társadalmi kis- vagy nagycsoport (például közösség, etnikai, vallási csoport vagy állam, társadalom, nemzet), mindig megkülönböztetjük a környezetünkben lévő más csoportoktól, a külső csoporttól (*outgroup*). „Mi” és „ők” megkülönböztetése az ember identitásának kialakulásához alapvető szükséglet, ugyanakkor egyfajta világrendező elv, a másikról, a körülöttünk lévő világról szóló tudás kategóriák mentén való elrendezése, lényegét tekintve tehát a tudás szerkezetének konstituálódása. Az ember kulturális tevékenysége során nevekkkel és kategóriákkal definiálja a társadalom és a kultúra területeit, és a kategóriákhoz szabályokat rendel.¹

Durkheim szerint a társadalmilag kidolgozott, kommunikációs jelentőségű kategóriák a logikai élet forrásai, az ész megnyilvánulásai, illetve kollektív reprezentációi. „A kategóriák olyan közhelyek [értsd: közös helyek], amelyek mentén valamennyi szellem összetalálkozik”,² vagyis az a hely, ahol az összes elme összes tudásanyaga koncentrálódik. Minden társadalmi gondolat a tudás közösségét

¹ A téma a nyugati gondolkodás történetében Platónnál (Kr. e. 427–348) kerül először megfogalmazásra: egyik dialógusában Kratülosz és Hermogenész vitatkozik a névadásról. Mindketten vallják, hogy a név olyan szó, amely meghatározott dologhoz van rendelve. Kratülosz szerint helyesen csak az mondható névnek, ami valamit a hozzá tartozó dolog természetéből kifejez. Hermogenész ezzel szemben azt vallja, hogy a név helyessége nem a természetes adottságoztól, hanem a közmegegyezéstől függ. Forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/LINKEK/LINKNNNN/NEUBERG.HTML>

² DURKHEIM 2003: 23.

foglalja magában, az egyén pedig részt vesz abban a tudásuniverzumban, amelyet elődei kidolgoztak.³

Tajfel⁴ a társadalmi kategorizációt az egyén számára orientációs rendszernek tartja, amely megalkotja, meghatározza az egyén helyét a társadalomban. Mint később kifejti, „A kategorizáció a cselekvés foratókönyve abban az értelemben, hogy bizonyos kognitív elvek szerint segíti a társadalmi környezet strukturálását, és [...] a kategorizációt gyakran értékszempontok határozzák meg.”⁵

Ha az ember valamilyen módon nem rendezte volna kategóriákba a körülötte lévő világot a benne található élőlényekkel és tárgyi világgal egyetemben, túlélése reménytelen lett volna.⁶ A kategorizáció a túlélés feltétele volt. Allport ezt így fogalmazza meg: „Az emberi pszichikum kategóriák nélkül képtelen lenne a gondolkodásra (a kategória itt *általánosítást* jelent). Kialakulásuk után a kategóriák a normális előzetes ítélet alapjául szolgálnak. Nem tudjuk kikerülni a folyamatot. Rendezett életünk függ tőle.”⁷ A továbbiakban kifejti, hogy a kategorizáció folyamata során napi életünk alkalmazkodási feladatait szabályozó osztályok és csoportosítási szempontok képződnek. Az új eseményeket, dolgokat mindig valamelyik kategóriába soroljuk, ezáltal a kategória lehetővé teszi számunkra, hogy gyorsan azonosítani tudjuk a vele kapcsolatos tárgyat; ugyanakkor a kategória valamennyi hozzá tartozó dolgot azonos gondolati és érzelmi színezettel lát el.

³ SCHÜTZ 1962; MANNHEIM 1985.

⁴ TAJFEL 1974.

⁵ TAJFEL 1978: 62.

⁶ „A kategória szó eredeti jelentése: kijelentés, tulajdonság vagy prédikátum. Arisztotelész a *Metafizikában* és az *Organonban* (a maga kategóriatánában) a »létezők alappredikátumainak« tartja a kategóriákat, ontológiai műveiben a lét kategóriáiról beszél. A kategóriákat mindazonáltal nem létezés-meghatározásokként értelmezi, hanem kijelentésformákként, s mint ilyeneket a megismerés csomópontjainak tartja őket. [...] Ezzel szemben a kategóriák lét-tartalmúak, magukhoz a létezőkhöz kapcsolódnak, mintegy »bennük vannak«, s kategoriális tartalmukat illetően függetlenek az ítéletektől, a predikátumléttől. A kategóriák a valóság dolgainak, létformáinak, létrétegeinek, létviszonyainak elvei, alapvető meghatározottságainak kifejeződései; a kategóriák – kategorialitások. A kategóriák elvek (princípiumok), s ennyiben általánosságok és lényegszerűségek. Persze általánosságuk és lényegszerűségük nem független konkrétságuktól, illetve a konkrét létezők meghatározottságaitól – elv-jellegük a konkrétumban, mint létmódjuk határfeltételében áll fenn. A kategóriában lévő általánosságot az ókorban mint lényegyet vagy formát, újabban mint törvényszerűséget kutatták.” (SIMON Ferenc, *A hegeli kategória-probléma*. www.c3.hu/~prophil/profi021/simon.html).

⁷ Már Arisztotelész számára is probléma volt, hogy a kategória a fogalom alá vont jelentések szubsztrátuma-e, vagy egyetlen kitüntetett jelentés más jelenségekre történő kiterjesztése (Biczó Gábor). Lásd ALLPORT 1977: 53.

A kategorizációnak különböző szintjei vannak, azaz a tudás különböző szinteken szerveződik. A perceptuális szint egy azonosítási, identifikációs folyamat, amely során a percepciók modellek létrehozják a fejünkben lévő képeket. A perceptuális kategorizáció során az ember a megfeleléseket a már fejében lévő kategóriák és a térben elhelyezett stimulus közötti megfelelés alapján veszi észre és azonosítja.⁸ A megkülönböztető jegyek absztrahálása során a megszerzett tapasztalatok a kategóriák szerint osztályozhatók.

A kategoriális rendszer a gondolkodás fogalmi kerete. A rendszer elemeit az ember nyelvi címkékkel látja el (labelling); a kategóriák tehát csak annyiban léteznek, amennyiben nyelvi címkékkel elláthatók. Az osztályozás módjai, a kategóriák kidolgozottsága, struktúrába rendezése a kultúra által jön létre. A kategorizáció történetileg alakul, megjelenik benne a gondolkodás módja, a feltalálás, az invenciók sorozata.

Spradley⁹ szerint a kategoriális gondolkodás legfontosabb funkciói közé tartozik, hogy elősegíti az áttekintést a minket körülvevő bonyolult világban, beazonosítja a világ ránk vonatkozó dolgait oly módon, hogy azok a mi kategóriánkon keresztül megragadhatók legyenek, irányt szab az instrumentális cselekvés számára, osztályok, dolgok, jelenségek közötti viszonyrendszereket hoz létre. A kategóriák előnye tehát, hogy további újratanulás nélkül használhatók, egyszer kell csak elsajátítani őket, használatuk utána automatikus. A további használat során nincs szükség újabb definíciókra, újabb besorolásokra, a kategória meghatározott attribútumok alapján való létrehozása megment az állandó tanulástól, csak használni kell.

Mi a sztereotípiá?

Csepeli szerint „az embereket csoportokra tördelő társadalmi kategorizációs működés által létrehozott megismerési térkép nem nélkülözi ugyan a tényítéletekre jellemző empirikusan megalapozott igazságot, de értékítéletekkel, oktulajdonításokkal és szubjektív valószínűségi ítéletekkel megterhelve szükségszerűen torz képek kialakulását eredményezheti.¹⁰ A sztereotípiá kifejezést Walter Lippman használta először 1922-ben *Public Opinion* című művében;¹¹ a fejünkben lévő leegyszerűsített, egyoldalú és sematikus képekként határozta meg, amelyek néhány jellegzetesnek tartott tulajdonság tekintetében egy-egy csoportot egységes, hasonló alakzatnak tüntetnek föl.

⁸ CSEPELI 1991.

⁹ SPRADLEY 1987.

¹⁰ CSEPELI 1991: 203.

¹¹ <http://xroads.virginia.edu/~Hyper2/CDFinal/Lippman/contents.html>

A sztereotípiák általános érvényűnek tartott, túlzáson alapuló, az ember sajátos észlelési képessége nyomán többféleképpen létrejövő leegyszerűsített képek. Létrejöttük alapja lehet a másoktól hallott, valóságalap nélküli információ, amikor elszigetelt esetekből vonunk le messzemenő következtetéseket, de előfordulhat, hogy létező, kis különbségeket nagyítunk fel.¹² Mindenesetre „segítségükkel az adott kultúra értékelő és tipizációs előfeltevéseinek megfelelő rendet vagyunk képesek vetíteni környezetünkre”.¹³

Allport a következőképpen fogalmazza meg a sztereotípiá fogalmát: „*a sztereotípiá kategóriával társult túlzáson alapuló nézet. Feladata a kategóriával kapcsolatos viselkedés igazolása (racionálizálása)*”.¹⁴ Ugyanakkor „a sztereotípiák sokszor a legegyszerűbb racionális ítéletekkel is szembekerülhetnek” – írja.¹⁵ Levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy a sztereotípiák az alkalmazás függvényében lehetnek pozitív és negatív természetűek.

Atkinson és munkatársai¹⁶ a sztereotípiákat az együttjárások felismerése felől közelítik meg.¹⁷ Azt állítják, hogy az emberek az együttjárások felismerésében pontatlanok és az így kialakított elméletek tévútra vezetnek. Amikor azt várják, hogy a kialakított sémák vagy elméletek alapján két dolog együtt járjon, a korrelációjukat túlbecsülik, sőt illuzórikus, nem létező korrelációt is észlelnek. Amikor viszont nincs olyan elméletük, amelynek alapján együttjárást várhatnának el, alulbecsülik a korrelációt, vagy észre sem veszik az adatokban erősen jelen lévő együttjárásokat. Ilyen együttjárások a zsidók és a pénzvilág, a cigányok és a bűnözés összekapcsolása.

Stuart Hall a társadalmi különbözőséget veszi alapul a sztereotipizáció folyamatának vizsgálatakor. A különbözőségek révén ugyanis hierarchikus társadalomszerkezet jön létre. Az egyes társadalmi rétegek, különösen a középosztály feletti szintek öröködnék saját határaik sérthetatlensége felett, és a határ áthághatatlanságának fontos eszköze a sztereotípiá. A sztereotipizálás azonban nem rétegspecifikus jelenség. Paraszti társadalmak, együtt élő etnikai csoportok és vallási közösségek identitáskonstitutív gyakorlatának általános kelléke, a „másikkal” szembeni önmeghatározás eszköze. A sztereotípiá tehát „szimbolikus határokat rögzít, és ki-

¹² CSEPELI 1997.

¹³ CSEPELI 1991: 203.

¹⁴ ALLPORT 1977: 28.

¹⁵ ALLPORT 1977: 284.

¹⁶ ATKINSON–ATKINSON–SMITH–BEM–NOLEN–HOEKSEMA 1999.

¹⁷ Amikor az emberek valamit kategóriákba sorolnak, akkor az összehasonlítás módszerét veszik alapul, és hasonlóságok, azaz együttjárások után kutatnak, hogy megkönynyítsék a maguk számára a besorolást. Hunyady György (HUNYADY 2001: 97) szerint az emberek eleve hajlamosak az egyes személyek és csoportok tulajdonságai közötti együttjárások, kovariációk feltételezésére.

zárja azt, ami nem tartozik oda”, vagyis „a sztereotipizálás redukálja, esszencializálja, naturalizálja és rögzíti a különbségeket”.¹⁸

A sztereotípiák tehát általánosított mentális képek egy adott csoportról, illetve annak tagjairól, a tagok személyiségjegyeiről vagy testi megjelenéséről alkotott sémák. A sztereotípiát előállító vagy használó szerint az egész csoportra jellemző tulajdonságok, általánosító jellegű benyomások, elképzelések összessége; lényegét tekintve absztrakt kognitív reprezentáció. A séma általában túláltalánosított, így olyan feltételezésekhez vezet, miszerint a csoport minden tagja egy sajátos jellemzővel bír, például minden drogos akár ölné is, hogy hozzájusson az „anyaghoz”, minden cigány lop, minden sváb spórolós, vagy minden zsidó üzletel, minden angol kimért, minden bajor szereti a sört stb.

A sztereotípiák értékelő jellegük miatt nehezen változnak. Az értékelés szép példája, amikor mesterségesen fokozzuk és eltúlozzuk a különbséget csoportjaink között, csoportunkon belül pedig elmoszuk azokat.

A sztereotípiák önmagában nem mindig és feltétlenül sértő. Ennek ellenére vannak olyan helyzetek, amikor használata fájdalmas és kellemetlen lehet annak, akire éppen irányul, még az olyan esetekben is, amikor ezek a megállapítások, jelzők semlegesnek vagy éppen pozitívnak mondhatók. Figyelembe kell venni a sztereotípiák használatánál azt a közeget, szituációt, amelyben elhangzanak. Például nem feltétlenül negatív tartalmú az, hogy a zsidók csak értelmiségi foglalkozást űznek, a cigányoknak jó a ritmusérzékük, a svábok nagyon takarékosak vagy a homoszexuális férfiak kifinomultak. Az ilyen általánosítások azonban bántóak, mert nem egyénként, hanem mint csoporttagot ítélik meg; a csoport vélt vagy valós tulajdonságait vetítik ki rá.

„A sztereotipizálás persze nem szükségképpen szándékosan rosszindulatú magatartás: gyakran nem más, mint világszemléletünk leegyszerűsítése, bizonyos mértékig mindannyian élünk vele. [...] Ha a sztereotípiák tapasztalaton alapul és nagyjából pontos, akkor a világban való könnyű eligazodásunkat, alkalmazkodásunkat szolgálja. Ha azonban elleplezi előttünk, hogy milyen egyéni különbségek vannak egy embercsoporton belül, akkor a sztereotípiák inkább a rossz alkalmazkodáshoz járul hozzá, és potenciálisan nagy veszélyekkel járhat” – állítja Aronson.¹⁹ A tudomány ma már kevésbé értékeli negatívan ezt a fogalmat, s elsősorban azt vizsgálja: miért, mikor és hogyan sztereotipizálnak az emberek, s lehet-e valóságosak ezeknek.²⁰

¹⁸ HALL 1997: 258.

¹⁹ ARONSON 1987: 185.

²⁰ A sztereotípiák megítélésének két ellentétes hagyománya él a nyugati gondolkodás történetében. A racionális (18. század felvilágosodásához köthető) olvasata szerint hátráltatja az ész munkáját a megértésben. Az előítéletek rehabilitációját pedig a romantika világszemlélete alapozza meg a hagyomány fogalmának felértékelésével (Biczó Gábor).

Hunyady szerint a sztereotípiák segítségével az egyéni sajátosságokra tekintet nélkül beskatulyázzuk az embereket, de ez a folyamat a társas kapcsolatokban elkerülhetetlen. Arra a megállapításra jut, hogy a sztereotípiák a pillanatnyilag hozzáférhető, felszíni információkon túl egy típusról alkot összképet, amelybe aztán az adott személyt besoroljuk. „Az adott személy sztereotip képe tartós kapcsolat, ébredő motiváció, felszabaduló figyelem esetén továbbépíthető, illetve átfordítható egyedivé – ilyen értelemben a sztereotipizálás nem egyirányú zsákutca.”²¹

A sztereotípiák forrásai, tulajdonságai és funkciói

A sztereotipizáció kategorizációs és klasszifikációs folyamat, s mint ilyen, a közösség tudásának elsajátítása és használata. Ebben az egyénekről vagy egyének csoportjáról szóló kognitív reprezentációs folyamatban összekötjük a jellemző tulajdonságokat és érzelmeinket az adott csoporttal. Ezt a tudáskészletet hajlamosak vagyunk gondolkodás és reflektálás nélkül elfogadni, és használjuk is anélkül, hogy tudatában lennénk. Ha figyelmünk túlzottan a szélsőségekre, a látzólagos korrelációkra, vagy a társas szerepek által kiváltott érzelmekre irányul, akkor is óhatatlanul sztereotipizálásba kezdünk. A legáltalánosabbak a nemi, az etnikai, a vallási, a személyiséggel kapcsolatos sztereotípiák. A nők gyengék, a férfiak erősek, a cigányok lusták, a zsidók összetartók, a szőke nők buták stb. De nem mentes használatuktól a politikai hatalom²² és a média sem, mivel a sztereotípiák a befolyásolás igen hatékony eszközei; a viccek pedig kifejezetten a sztereotípiákra építenek. Ezekben az esetekben kifejezetten tudatosan megtervezett használatról van szó.

A sztereotip sémák befolyásolják az észlelést, a gondolkodást, a következtetések levonását, de a viselkedést és társas interakciókat és az ítéletalkotást is. A sztereotípiáink arra készíthetnek minket, hogy az adott módon, a sztereotípiák által kategorizált emberekkel és embercsoportokkal oly módon viselkedjünk, ami megfelel elvárásainknak. A sztereotípiák önfenntartók, és szívósan, szinte kitörölhetetlenül rögzülnek a közös tudásban. Mindegy, hogy a valóság rácáfol-e vagy sem, ragaszkodunk hozzájuk, s átörökítjük utódainknak. Fennmaradásukhoz ez döntően hozzájárul.

²¹ HUNYADY 2004.

²² „A hatalom szereti a sztereotípiákat. Nem kell sokat magyarázkodni, segítségükkel könnyű pozitív vagy negatív érzelmeket előhívni, a kétkedés, a vita könnyen elkerülhető. Ráadásul a sztereotípiának majd’ mindig van valami valóságmagja is. Legfeljebb csak annyi történik, hogy egy másodlagos igazság, egy másodlagos valóságem lesz elsődlegessé erősítve. Különösen akkor, ha az elsődleges fontossága, jelentése unalmas, bonyolult, nem eléggé tetszetős, nem eléggé könnyen érthető, mondhatnánk, nem eléggé demagogizálható. A demagógia természetéhez hozzátartozik, hogy mindig csak egy bizonyos társadalmi rétegnek, csoportnak akar megfelelni.” RAJK 2001.

Hunyady György²³ szerint a sztereotípiáknak négy funkciójuk van. Az első a személyek megismerésének folyamatához, a második az önmegkülönböztetés erős motívumához kapcsolódik. „Az az igény, hogy következetes önmeghatározásunk legyen, arra vezet, hogy önmagunkra alkalmazzuk saját csoportunk vélt vagy elvárt jellemzőit. Ezzel kölcsönviszonyban tölti be a sztereotípiát a harmadik funkcióját, a saját csoport jellemzését. A negyedik feladata, hogy segítse a társadalomban való eligazodást.”

Egy másik dimenzióból megközelítve a sztereotípiáknak egyéni és társas funkcióik vannak. Az egyéni funkciók a kognitív funkciók, amelyek megkönnyítik a környezet észlelését, és az értékfunkciók, amelyek rámutatnak saját értékeinkre, meghatározzák, mi az, amit becsülnünk kell, s mi az, amit értéktelennek ítéltünk. Társas funkciói a társadalmi okság, amely során komplex társadalmi jelenségekre kaphatunk magyarázatot, ilyen például a bűnbakképzés. A társadalmi igazolás során igazolják számunkra a társadalmi igazságtalanságokat, a társadalmi differenciáció pedig a csoportok különbségének fenntartására szolgál.

Attól függően, hogy ki kit kategorizál, megkülönböztetünk auto- és heterosztereotípiákat. Az autosztereotípiák az *ingroup*ról szóló tulajdonságokat testesítik meg és mindig pozitívak. A heterosztereotípiákat az *outgroup* és tagjai kategorizálására és jellemzésére használják; tartalmuk a leggyakrabban negatív. Ennek oka a pozitív önértékelés, önkép fenntartása a csoport kohéziójának erősítése és a csoport fennmaradása érdekében.

Az előítélet, valamint viszonya a sztereotípiákhoz

Az előítélettel, az előítéletes gondolkodással lépten-nyomon találkozunk. Előítéleteket fogalmazunk meg másokkal szemben, ugyanakkor velünk szemben is megfogalmazódnak mások előítéletei. Mi is az előítélet? Olyan bizonyítatlan, helytelen és túláltalánosított negatív értelmű feltételezés, amellyel egy embert vagy emberek csoportját jellemezzük; olyan véleményalkotás és kifejezés, amely nem tapasztalatokra, hanem elfogultságokra alapoz. Aronson²⁴ frazeológiáját tekintve igen zárt (szociálpszichológiai) diskurzus részeként úgy fogalmaz, hogy az előítélet ellenséges attitűd valamilyen társadalmi, vallási, nemzetiségi csoporttal szemben, amely téves vagy nem teljes információkból származó általánosításokon, vagyis sztereotípiákon alapul. A sztereotipizálás eredményeként az adott csoportba tartozó bármely egyénnek hasonló jellemvonásokat tulajdoní-

²³ HUNYADY 2004.

²⁴ ARONSON 1987.

tunk, függetlenül attól, hogy a valóságban mennyire különböznek e csoport tagjai egymástól.²⁵

Az előítéletek alapját tehát gyakran képezik a készen kapott sztereotípiák, valamint a megfigyelések ellenőrizetlen túláltalánosítása, majd az abban való szilárd és megingathatatlan hit. A feltétel nélküli hit miatt az előítélet nehezen ingatható meg. Ellenállóak minden meggyőződéssel szemben; az előítéletesen gondolkodó személyt meggyőzni szinte lehetetlen. Az előítéletek makacsul tartják magukat még akkor is, ha az adott helyzetben a felmerülő új tények cáfolják a véleményt. Az előítéletek leggyakrabban az etnikai szintéren jelennek meg. Az etnikai előítéletekről Allport ezt írja: „Az etnikai előítélet hibás és rugalmatlan általánosításon alapuló ellenszenv. Megmaradhat az érzések szintjén, de kifejezésre juthat a viselkedésben. Irányulhat egy-egy csoport egésze, de egyetlen egyén ellen is, azon az alapon, hogy az illető a szóban forgó csoport tagja.”²⁶

Egy etnikai csoport akkor is ellenszenv célpontjává válhat, ha olyan tulajdonságokat szimbolizál, melyeket az előítéletes egyének nem fogadnak el saját csoportjukban.²⁷

Aronson szerint az előítélet negatív attribúciókat és sztereotípiákat hoz létre, amelyek aztán visszahatnak az előítéletre, és tovább erősítik azt.²⁸ A sztereotípiákhoz hasonlóan, amelyek létrejöttében egyaránt szerepet kapnak az affektív és kognitív elemek, az előítéleteknek ugyancsak érzelmi és értelmi összetevőik vannak.

Gondolkodásunk akkor válik előítéletesé, ha azt gondoljuk, tudásunk maga a bizonyosság, ha azt gondoljuk, előítéleteink ésszerűek és megalapozottak.²⁹ Ha vélt vagy valós ismereteket, tapasztalatokat szerzünk egy csoport tagjáról, azt a tulajdonságot a csoport összes többi, személyesen nem ismert tagjára is átruházzuk, vagy az egyént a csoportjáról kialakított képpel azonosítjuk. Az előítélettel szorosán összekapcsolható a stigmatizáció fogalma. „A stigma olyan viszony, mely egy jellemvonás és egy sztereotípia között áll fenn.”³⁰ Az előítéletek a másság

²⁵ A modern filozófiai hermeneutika (Heidegger és különösen Gadamer) teljesen nyilvánvalóvá tették, hogy az előítélet a megértési folyamat gyakorlatának nélkülözhetetlen eleme. A megértés az előítéletekre alapozott értelemvázlatok egymást követő sorozata. Az előítélet fogalma nem értékspecifikus kategória, hanem a megértő gondolkodás fundamentuma. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az előítélet ne képviselhetne negatív, de akár pozitív attitűdöt, de ezen beállítódások hermeneutikai értelemben csupán másodlagos konstrukciók. Megfordítva, nem az az érdekes, hogy egy előítélet negatív vagy pozitív, hanem az, hogy segíti-e a „másik” helyes megértést vagy nem.

²⁶ ALLPORT 1977: 40.

²⁷ WILSKA-DUSZYNSKA 1980.

²⁸ ARONSON 1987: 187.

²⁹ CSEPELI 1997.

³⁰ GOFFMAN 1981: 184.

megismerésével, megértésével enyhíthetők. Ehhez azonban megfelelő szocializációs légkörre, kölcsönös alkalmazkodási szándékra van szükség. Mivel az előítéleteknek affektív oldaluk is van, szükség van pozitív személyes tapasztalatokra, olyan kapcsolatteremtésre lehetőséget adó találkozásokra, programokra, ahol a kölcsönösen nyitott és befogadó attitűdök lehetővé teszik, hogy a felek egyenlőnek érezhessék magukat, ahol lehetőség nyílik az őszinte megnyilvánulásra.

Az interetnikus kapcsolatok jellemzői

A csoportközi kapcsolatok mozgatóerői

Az interetnikus kapcsolatok mozgatója a személy- és csoportpercepció során létrejövő vélemények, érzések és értékítéletek motiválta sztereotipizáció és előítélet, amelynek biztosságot adó pillére az etnocentrizmus. Az etnocentrikusan szerkesztett konstitutív szabályok minden vonatkozásban áthatják a csoporton belüli és a csoportok közötti interakciókat, kommunikációs viszonyokat. Az etnocentrizmus annak a ténynek az elkerülhetetlen konzekvenciája, hogy az egyének azért értékelik saját csoportjukat és a másik csoportot, hogy meghatározhassák identitásukat.³¹ Tajfel³² szerint a sztereotípiák funkciója a saját csoport értékeinek megőrzése, a csoport helyzetének igazolása és a csoportközi megkülönböztetés. A csoportok közötti békés együttélés vagy a köztük feszülő konfliktusok befolyásolják egymás észlelését, a másiktól kialakított véleményt, az ítéletalkotást, a sztereotipizációt, az attitűdöket, a csoporton belüli szolidaritást³³ és a csoportok közötti lojalitást. A csoportok közti, szemmel látható kulturális különbségek, jellemző külső jegyek és habitusok gazdag tárházát kínálják a sztereotípiák kialakulásának.

Az attribúciókat részben az előítéletek formálják, részben indoklási bázist, magyarázatot teremtenek a sztereotípiák számára. A sztereotípiák az általános pszichológiai karakterisztikumok attribúciói. A sztereotipizáció a társadalmi csoport eltérő észlelésével kezdődik, majd az értékeléssel folytatódik, ami a sztereotipizáció alapjául szolgál. A sztereotipizálás a csoportok társadalmi kategorizációja annak alapján, ahogy viselkednek, illetve ahogy észlelik őket.³⁴ A sztereotípiának a használók számára funkcionális értékük van, amely a másik értékelésében teljesedik ki. A sztereotípiákat az egyén készen kapja, megtanulja, de a tudás-

³¹ HAGENDOORN 1993.

³² TAJFEL 1981.

³³ DOISE 1980.

³⁴ ALLPORT 1977; TAJFEL 1981.

készlet vonatkoztatási sémáit alkotó tipizációk tartalma a tapasztalatok, a motivációik alapján átértékelődhet, és az új helyzetnek megfelelő értelmezést nyerhet.

A viselkedést csoportközi helyzetben nem csupán „a csoport-hovatartozás ténye”³⁵ befolyásolja, hanem az a szituáció is, amelyet a csoportközi helyzet konstituál. A másiról kialakított kép keletkezésének alapját az ismételten előforduló pozitív vagy negatív tapasztalatok alkotják. Minél „barátibb érzést” táplálnak az egyes csoportok egymás iránt, annál inkább vélik egymást magukhoz hasonlatosnak, s annál kedvezőbben ítélik meg a másikat. A csoportok közötti nyelvi, kulturális különbségek önmagukban nem válnak előítéletté. Szükséges ehhez egy gerjesztő hatású társadalmi, gazdasági vagy politikai közeg, amelyben csoportközi interakciók során az aktorok egy eleve etnocentrikusan szerkesztett konstitutív szabályrendszer alapján megítélik egymás tetteit, viselkedését, megnyilvánulásait, és ezek alapján kölcsönösen sajátos „etnikai” karakterológiát alkotnak. A csoportközi megkülönböztetésben a másik csoportot leginkább negatív sztereotípiákkal jellemzik.³⁶ Az asszimiláció gyengíti a negatív sztereotípiákat. Az elővilág által kidolgozott előítéletek, negatív sztereotípiák rögzülnek, rutinizódnak, áthagyományozódnak, de tapasztalataim szerint a keresztkategORIZÁCIÓ következtében nem teljesen statikusak, hanem változnak is. „A saját csoportpreferencia a pozitív társadalmi identitás fenntartásához vezet”,³⁷ s amikor egy Magyarországon élő nemzetiségi csoport tagja magyarként határozza meg magát, magyar házastársat választ, amikor tehát fennáll a keresztkategORIZÁCIÓ esete, és a csoporttagságok átfedik egymást, akkor a magyarokkal szembeni negatív sztereotípiák és attitűdjeik értelemszerűen veszítenek elítélő, kizáró jellegükből. A csoport sztereotipizációs attribútumai dinamikusak és motivációs gyökerekből táplálkoznak, mindazonáltal az értékelések körülményeinek függvényében változnak.

Az etnikai csoport egyrészt kulturális, másrészt szervezeti tényező. Bármely vonatkozását is vesszük az adott rendszeren belül, az etnikai csoport mindig interakciós csoportként jelenik meg, és a másik csoporthoz vagy csoportokhoz való viszonyát mindig a tőlük való különbözés ténye és a különbözés tényének feldolgozása fogja meghatározni. Természetesen az interetnikus viszonyok alakulását a szembenálló csoport viselkedése és attitűdjei is befolyásolják. Az interakció békés vagy ellenséges volta határozza meg az interetnikus kapcsolatok jellegét, és szerepe van az asszimilációs, illetve disszimilációs tendenciák érvényesülésében.

Az interetnikus kapcsolatok a csoportközi viszonyok és viselkedések mintájára szerveződnek. Ez azt jelenti, hogy „két vagy több személy minden viselkedését egymással szemben az határozza meg, hogy különböző társadalmi csoportok

³⁵ CSEPELI 1987: 147.

³⁶ HAGENDOORN 1995.

³⁷ HAGENDOORN 1995: 203.

vagy kategóriák tagjai”.³⁸ Az interetnikus kapcsolatok során nyert tapasztalatok és az ebből levont következtetések, a kognitív tartalom és az affektív befolyások visszahatnak, és hosszú távra meghatározhatják a csoportközi viszonyok jellegét.

Az interetnikus kapcsolatokat meghatározza az attitűd- és viselkedéselfogadási asszimiláció is, amely a többség-kisebbség viszonyában a befogadó érzelmi viszonyulását jelzi a kisebbséghez. A csoportok általában pozitív tulajdonságokkal jellemzik magukat. A másik megítélésében mindig felhasználják és értékelésükbe beépítik a másiktól korábban szerzett tapasztalataikat. Más csoportok tulajdonságainak megítélése attól is függ, hogy azok „pozitív vagy negatív referenciacsoportként jelennek meg számukra”.³⁹ A tapasztalatszerzést és az erre épülő véleményalkotást, az attribúciós mintákat a saját csoport és a másik csoport közötti interakciók gyakorisága és lefolyásuk mikéntje befolyásolja. Az attribúciós minták alkalmazása elsősorban aktualitásokhoz és nem sztereotípiákhoz kötődik.⁴⁰ A második világháborút követően a svábok megítélése elsősorban aktualitásokhoz kötődött, de a sztereotípiák helyzethez igazítása is szerepet játszott a folyamatban.

Az interetnikus viszonyok megértéséhez ismernünk kell a csoportok belső életére ható, szituatív módon érvényesülő olyan változók szerepét, mint az őket körülvevő politikai, történelmi, gazdasági és nyelvi valóság. A csoport belső kohézióján, „vitalitásán”, vagyis a fennmaradásáért tett erőfeszítésein túl ezen változók kombinációi, valamint „olyan strukturális változók, mint a státus, a demográfiai helyzet és a külső intézményi támogatás” határozzák meg a csoport túlélési esélyeit.⁴¹ Ebből következik, hogy a túlélési stratégiák működtetése az interetnikus kapcsolatok dimenzióiban is leírható.

Csoportkonfliktusok

A saját csoport és a másik csoport

A csoport tagjai és a csoporton kívül állók, azaz az *ingroup* és az *outgroup* tagjai a másik percepciója alapján a társadalmi kategorizáció gyakorlatában saját értékeikhez viszonyítva konstruálják meg a másikat, alakítják ki a másiktól alkotott képüket, ítéleteiket és előítéleteiket, s húzzák meg, jelölik ki csoportjaik határait, azaz definiálják a különbségeket, s teremtik meg egyúttal az etnikai csoport határain belül létrejövő identifikáció bázisát.⁴² A csoportok közötti értékdiffereciák

³⁸ TAJFEL 1978: 41.

³⁹ LÁZÁR 1996: 17.

⁴⁰ LÁZÁR 1995.

⁴¹ GILES–BOURHIS–TAYLOR 1977: 309.

⁴² Ebben a folyamatban azért fontos megkülönböztetni a csoporton belüli csoportidentifikációt a társadalmi kategorizációtól, ami a csoport határán kívül vagy azon keresztül

és a kategorizáció kognitív mechanizmusa különösen fontos a „mi” és „ők” társadalmi megkülönböztetésében.⁴³ A „mi” és az „ők” csoportjai egy összehasonlítási és szembeállítási folyamat eredményeként válnak szét.

Egy csoport sincs önmagában, tehát a társadalmi azonosságtudat, annak pozitív vagy negatív vonatkozásai csakis más csoportokhoz képest vagy azzal összehasonlítva kaphatnak jelentést. A csoportközi összehasonlítás fontos dimenziói a társadalmi azonosságtudat szempontjából a kulturális eredetű értékekkel kapcsolatosak. Ez a csoportközi összehasonlítás a csoportok közötti különbségek feltárására összpontosít, és az eltéréseket értékeli. Ahhoz, hogy a saját csoportban jól érezzük magunkat, és egyúttal pozitív azonosságtudattal is rendelkezünk, a saját csoportunkról kialakított értékelő képet az értékhierarchia csúcsára kell helyeznünk, a másik csoportét pedig értelemszerűen alá kell becsülnünk. Az, hogy mi számít pozitív értéknek, lényegét tekintve nem más, mint a konformitás által irányított hit. Az értékeket a csoportok premisszáknak tekintik, alapkőnek, amelyből kiindulva más jelenségek értelmezhetővé válnak.

Az összehasonlítás saját jellegzetességei keresésére ösztönöz, ami alapján az *ingroup* meg tudja különböztetni magát az *outgroup*tól. Szociálpszichológiai tény, hogy a „mi” és „ők” ellentétpárja a társadalmilag megszerkesztett valóságot a kategorizálás segítségével egy „az *ingroup* irányába a csoporttal való azonosulás szolidaritásérzetét” keltő, az *outgroup* irányába pedig elzárkózást és „ellenségességet növesztve megfelelő feszültségvezetést biztosító”⁴⁴ félre osztja. Az *ingroup* tehát az *outgroup*val szemben teremt meg saját határait. A csoporthatárok a társadalmi kategóriák tudatosítása által jönnek létre. A határ kijelölése ugyanis nem jelent mást, mint bizonyos csoportra jellemzőnek tartott ismérvek kiválogatását a rendelkezésre álló társadalmi kategóriakészletből, valamint ezek tudatosítását és internalizálását.

történi. A társadalmi kategorizáció szoros kapcsolatban áll a hatalmi, alá-fölé rendeltései viszonyokkal és igen gyakran arra a lehetőségre vonatkozik, amellyel egy csoport saját tulajdonítási kategóriáit a másokra kényszeríti. BANTON (1983) szerint ez a megkülönböztetés akkor is fontos a csoportok között, amikor az etnicitás és a race különbségét tárgyaljuk, ugyanis az etnicitás az egyén esetében mindig a saját csoporttal való identifikációt – etnikai csoport esetében az etnikai identitást, ezáltal érzelmi viszonyulás kifejeződését, valamint az etnikai csoport egyéni tagjainak a csoport iránti szolidaritását és lojalitását – jelenti, míg a rassz és a rasszizmus mindig a kívülálló másik kategorizálásának fogalma.

⁴³ TAJFEL 1978.

⁴⁴ CSEPELI 1990: 43.

A többség-kisebbség viszonya

A társadalom alapstruktúrájába beépült csoportközi feszültségek kiváltó oka a küzdelem a hatalomért, a források feletti rendelkezés jogáért, a jövedelemért, a presztízsért, a döntési és az irányítási pozíciókért. A csoportközi antagonizmus legtisztábban kisebbség és többség hierarchikus viszonyában érhető tetten. E reláció alaptípusa az etnikai csoport és az államalkotó nemzet viszonya. A kisebbséget a többség teremti meg. Allport⁴⁵ szerint ellenségeink akkor lesznek, ha előbb megnevezzük őket. Az identitás fejlődésében először a többség azonosítása jön létre, s a kisebbség csak utána mondja magáról, én ez és ez vagyok. A svábok elnevezésekor pontosan ez történt.⁴⁶

A kompromisszumos jellegű kettős kötődés – nemzeti irányba való nyitottsága révén – a svábok és magyarok viszonyában csökkentette a csoportok között meglévő konfliktusokat. Dunabogdány sváb lakóira a többségi magyarokkal szemben a konfliktusok elkerülése és a kompromisszumok keresése jellemző, annak ellenére, hogy ezt a csoportot is megbüntették, erőszakosan asszimilálták, diszkriminálták és kirekesztették. A magyar nemzet születésének idején átértékelték a „magyar kulturális típus” dominanciáját. Pozitív etnikai jegyeiket lenézték, s míg a magyar többség még hosszú távon sem tette magáévá a sváb parasztok munkakultúráját, munkaszervezését, felhalmozó, előre tervező életmódját, addig a sváboktól asszimilációs kényszerpályákat kijelölve rövid távon követelte meg a többség értékeinek átvételét. Sérelmi helyzetben a svábok megerősítették kisebbségi identitásukat, de sohasem következett be a csoportos önfeladás. Ez a kisebbség nagyon büszke és öntudatos. Bár az asszimilációnak nem tudott ellenállni, csoportelhagyásra a legkritikább esetben került sor. A csoport úgy próbált alkalmazkodni, hogy közben igyekezett megőrizni etnikai szubsztanciáját. Ennek a folyamatnak az eredménye a kettős identitás.

Svábok és magyarok

A csoporttagság és az a tudás, amelyet az aktor saját csoportjáról birtokol, meghatározza a csoport önképének értékelését. Ahogy a saját csoportról, az *ingroup*-ról és az *outgroup*-ról alkotott kép összehasonlításra kerül, abból következtetni lehet az interetnikus kapcsolatok minőségére. A svábok a magyarok megítélésében a több száz éves együttélés során negatív és pozitív tapasztalatokat egyaránt szereztek. Történelmi időszakonként változik, hogy mikor melyik előjelű sztereotípiá-

⁴⁵ ALLPORT 1977.

⁴⁶ 1993–1996 között Dunabogdány magukat sváboknak valló kisebbsége körében végeztem kutatást. Példáim, hivatkozásaim ebből a vizsgálatból származnak. A kutatásról részletesen lásd BINDORFFER 2001.

csoport a meghatározó. Az értékelt tulajdonságok elsősorban arra vonatkoznak, hogy a többségi magyarság pozitívan vagy negatívan viszonyult kisebbségi csoportjukhoz. Ezenkívül fontos a munkához és a kikapcsolódáshoz való viszony.

Az etnocentrikusan szerkesztett konstitutív szabályok a közösség zártságának idején minden vonatkozásában áthatották a csoporton belüli és a csoportközi interakciókat és szigorú normakövetést követeltek. Meghatározták, kivel hogyan lehet és kell viselkedni, kivel lehet szóba állni, kivel lehet házasodni, gyermekeik kivel játszhatnak és kivel nem. Az önmegtartó csoportnormák nehezen tűrték el az idegenek beszivárgását a faluba. A csoportnormák lazulásával, a mobilizált közösség harmadik generációja azonban már nem tartja magát ehhez a merev szabályrendszerhez.

Az attribúciókat az előítéletek formálják és indoklási bázist, magyarázatot teremtenek a sztereotípiák számára. „A sztereotípiák történelmi tapasztalatok lenyomatai.”⁴⁷ Dunabogdányban a svábok és magyarok közötti összehasonlítás és sztereotipizáció nemkülönben történelmi hagyományokon alapszik; a több száz éves együttélés során negatív és pozitív tapasztalatokat egyaránt szereztek. Történelmi időszakonként változik, hogy mikor melyik előjelű sztereotípiacsoport meghatározó. A keresztkegyszerítés következtében és annak függvényében, hogy a másik csoport „pozitív vagy negatív referenciacsoportként jelenik-e meg számukra”,⁴⁸ a tudáskészlet vonatkoztatási sémáit alkotó tipizációk tartalma az ismétlenül előforduló pozitív vagy negatív tapasztalatok és az ezek alapján generált motívációk alapján átértékelődhet és az új helyzetnek megfelelően új értelmezést nyerhet.

A tapasztalatszerzést és az erre épülő véleményalkotást, az attribúciós mintákat a saját csoport és a másik csoport közötti interakciók gyakorisága és lefolyásuk mikéntje befolyásolja. Az attribúciós minták alkalmazása elsősorban aktualitásokhoz és nem sztereotípiákhoz kötődik,⁴⁹ de az egyes csoportok egymás megítélésében mindig felhasználják és értékelésükbe mindig beépítik a másiktól korábban szerzett tapasztalataikat. Az átértelmezésre hatással van az asszimiláció is. Mint látni fogjuk, a magyarok és svábok közti, a sztereotipizáció által kijelölt határok a tapasztalatok változásával, a csoporthatárok átalakulásával ide-oda tolódnak.

Az alábbiakban elmondottak elsősorban az első generáció ítéleteit tükrözik, de számos másodgenerációs is hasonló nézeteket vall. A harmadik generáció tudomásul veszi ezt a besorolási és értékelési rendet, de már nem minden vonatkozásban tartja helyesnek és nem is mindig követi azt.

⁴⁷ CSEPELI 1987: 364.

⁴⁸ LÁZÁR 1996: 17.

⁴⁹ LÁZÁR 1995.

Érzelmi viszonyulás tekintetében, és figyelembe véve, hogy többségi vagy kisebbségi pozícióból ítélik-e meg a helyzetet, a svábok a magyarok különböző csoportjait különböztetik meg. A skála az elfogadástól a teljes elutasításig és a gyűlöletig terjed. Hierarchikus rendben az élen a többségi katolikus magyarok állnak, akiket a helyi, kisebbségben lévő református őslakosok követnek. A közösségben többségben lévén, a sváboktól nem volt idegen a „kisebbség” vallási megkülönböztetése. A református magyarok után a Szlovákiából lakosságcserevel Dunabogdányba érkezett magyarok, a „telepesek”, majd a Békésből betelepítettek, végezetül a Tótfaluból érkezett „cigányok” következnek, akik szintén 1945 után kerültek a faluba. A svábok gyűlölete a szlovákiai és a tótfalusi, cigányoknak nevezett magyarok ellen irányul. Ez a két csoport a falun belül gyakorlatilag kirekesztettnek számít. A gyűlölet oka, hogy ezek a családok foglalták el a kitelepített és összeköltöztetett svábok házeit és vették el vagyonukat. A helyi őslakosokból is volt két-három család, amely nem szégyellte, hogy sváb házat igényeljen. A svábok gyűlöletének ők a következő alanyai. A „telepes”, „tótfalusi cigány” címkék és az ezekhez köthető sztereotípiák – haszonleső, gonosz, dölyfös, lusta, nem szeret dolgozni – a visszautasítandók kategóriájába sorolják azokat az egyéneket, akikre ezeket vonatkoztatják; nem elsősorban etnikai tartalmat jelölnek, hanem magukban hordják a svábok negatív értékítéletét.

Interetnikus kapcsolataikat a magyarokkal szemben eredendően a felekezeti alapú kettősség jellemzi. Megkülönböztetik a faluban kisebbségben élő református magyarokat, akiktől elkülönülnek, a falun kívüli katolikus magyaroktól, akik a magyarságnak mint nemzetnek elképzelt képét jelenítik meg, és akikkel a katolikus vallás folytán közösséget lehet vállalni. Az őshonos református magyar lakossággal egyébként viszonylag békésen éltek, de szigorú normáik nem engedtek semmiféle keveredést, házasságot a két, vallásában is különböző etnikai csoport között. Katolikus magyarokkal sem preferálták a házasságkötést, annak ellenére, hogy a katolikus magyarokat jobban elfogadták. Még más faluba udvarolni is elutasítandó dolognak számított, s erős nyomást gyakoroltak a fiatalokra, hogy a falubeli svábok közül válasszanak maguknak házastársat. A közösség komolyan küzdött a homogenitás megtartásáért. Míg a falubeli reformátusoktól való elkülönülés a mai napig leszűkíti a falun belül létesíthető kapcsolatok skáláját, addig a falun kívüli katolikus magyarok egy nagyobb közösségen belüli azonosulás lehetőségét jelentik. Az azonos felekezethez való tartozás számos érintkezési felületet nyújtott „a más nyelven beszélő emberekkel, ami [...] elősegítette az interetnikus kapcsolatokat”.⁵⁰

A svábok a vagyonukba beülő idegent – Dunabogdányban a szlovákiai magyarokat – tették meg minden baj forrásának. Saját bűnbak szerepüket áthárították

⁵⁰ NIEDERHAUSER 1996: 19.

a telepésekre. A „telepes” címkéhez kizárólag negatív tartalmak tapadnak, és ez a tudás napjainkig naprakészen tartott és működtetett tudás. A harmadik generáció tagjaiban azonban a kérdés objektív elítélésén túl ez a tudás nem vált ki heves érzelmi megnyilvánulásokat. A mindennapi élet kényszerű összezártsága, a közös munkahely, utazás, iskola, katolikus vallás sem segített a telepések és a svábok közötti kapcsolat javulásában. Nem érintkeztek egymással, és soha nem fogadták el őket. Állítólag még a református magyarok sem örültek a beáramlott katolikus felvidékieknek. A svábok nem jöttek le a hegyről, csak ha nagyon fontos dolguk akadt a községházán vagy a postán. Kerülték a kapcsolattartás mindenmű formáját a telepésekkel. Gyermekeiknek megtiltották, hogy telepés gyerekkel szóba álljanak. Egyik interjúalanyom mesélte a következőket: „Egyszer egy sváb odavágta egy áttelepültnek, hogy »Mit keresnek maguk itt, maguk itt csak telepések.« Nem késett a válasz: »Nana, nézzük csak, ki itt a telepés? Maguk a telepések, mert maguk jöttek külföldről, mi magyarok vagyunk, maguk meg nem. És a saját hazánkban nem lehetünk telepések.« De ez a fogalom a mai napig él a faluban. Telepes és sváb.”

A „telepesek” szemszögéből így nézett ki a dolog: „Tíz éves voltam, amikor idekerültünk. A svábok nem álltak szóba velünk. Csak az iskolában találkoztunk, egyébként nem jöttek le a hegyről. Ha bosszantani akartak bennünket, akkor svábul beszéltek, hogy ne értsük. Idővel aztán előfordult, hogy közeledtünk egymáshoz, leginkább a fiúk a lányokhoz, de a sváb lányok csak egymás között barátkoztak, együtt jártak vasárnap sétálni. A sváb gyerekek nem nagyon szerettek minket, mert nekik sokkal többet kellett otthon dolgozniuk a megmaradt földeken. Meg aztán mi mocskos telepések voltunk, mert elüldöztek minket a saját szülőföldünkről” – emlékezett vissza egy második generációs, Felvidékről áttelepített asszony, akinek sváb férje volt. „Nagyon igyekeztem alkalmazkodni, de nem fogadtak be, mindig idegen maradtam ebben a faluban, pedig a férjem sváb. Bántani nem bántottak, de nem is szerettek. Soha nem került le rólam a telepés jelző” – tette még hozzá. Sváb fiúk még csak-csak elvettek telepés lányt, természetesen szülői engedély nélkül. Ezért csúfolták, kinézték, sőt kiátkozták őket. Sváb lányok azonban csak jóval később mentek hozzá telepés fiúkhöz.

A környékbeli szentendrei-szigetbeli falvakból érkezett magyarokat is megkülönböztetik; lustának, hazudósnak és rendetlennek tartják őket. „Nagyanyámtól tudom, hogy egyébként a magyarok és a svábok együtt utálták a tótfalusi cigányokat, mert azokat nem üldözte senki, csak úgy jöttek, hogy beüljenek a más vagyónába” – mesélte egy harmadik generációs válaszadó. A telepés az elnyomó, fenyegető erőt testesítette meg, akitől félni kell, a jöttment tótfalusi „cigányt” viszont le lehetett nézni. A svábok is megtalálták a maguk ellenségeit, előítéleteit.

A sváb többség – más sváb településekhez hasonlóan – cigányokat nem engedett betelepülni a faluba. A közösség minden újonnan érkezettet számon tart és kategorizál. A „nyaralók” könnyen besorolhatók a kívülállókat kategóriájába, de az

állandó betelepültek esetében viszonylag kis számuk miatt bizonytalanok és nem egységesek a kategorizálás alapjai, s hol az etnikai (örmény, cigány, magyar), hol a vallási kategóriát használják.

Az etnikai csoportokkal fenntartott kapcsolatoknak indirekt státushatásuk van. Az általánosan elfogadott *outgroup*-kapcsolatok növelik a saját csoport tagjainak presztízsét, míg a visszautasított csoportokkal fenntartott kapcsolatok csökkentik.⁵¹ A csoport merev álláspontja a befogadás tekintetében idővel enyhült, és a faluközösség ma már befogadóbb, mivel az etnikai folytonosság megőrzésének érdekében engedelményekre kényszerül. Miközben a nem sváb házastársak származásuk miatt soha nem lehetnek a sváb etnikai csoport tagjai, a vegyes házasságból származó gyermekeket természetesen svábnak tartják. A beházasodottak között vannak, akik igyekeznek hasonlítani, de van, aki nem akar sváb lenni. A zártság emlékeként számon tartják a beköltözött származását, hogy ki honnan jött, milyen a vallása, és figyelik, hogyan viselkedik. Ha egy „idegen” – akár beházasodott, akár beköltözött állandó lakos – be akar illeszkedni, akkor igencsak törekednie kell az elfogadásra, mert a kívülről érkező magyarokat nem sorolják a közösséghez, még akkor sem, ha vallásuk katolikus. Az elfogadás érdekében bizonyos követelményeknek kell megfelelni, például jó, ha gyermekét a falu óvodájába vagy iskolájába iratja, vagy részt vesz a falu zenei életében, játszik valamelyik zenekarban, templomba jár.

Önkép

A dunabogdányi svábok önképe a populációnak tulajdonított örökletes alkati, biológiai, testi vonásokra, illetve a lelki élet vonásaira, jó vagy rossz tulajdonságaira utal és tipikusan sztereotipizációs termék. Alapját a svábok pozitív autosztereotípiái, „más lelki beállítottságuk”, a svábnak tartott, de a német nemzetkarakterológia hétköznapi tudás szintjén is megjelenő olyan értékei jelentették, mint a szorgalom, a munka szeretete, törekvés, tisztaság, takarékoság, vallásosság, családi összetartás. Az önkép, illetve a különböző más csoportok vizsgálatára a svábok által leggyakrabban használt auto- és heterosztereotípiákhoz kellett a magyar, a sváb és a német jelzőket illeszteni. A kettős jelzős szerkezeteket a svábok maguk kreálták.

A jelzők az említések százalékában négy kategória között oszlanak meg: magyar 32%, sváb 26%, sváb–magyar 27% és sváb–német 15%. Német jelzőt önállóan nem használtak.

⁵¹ HAGENDOORN 1995.

1. táblázat. A generációnkénti említések százalékos eloszlása az egyes jelzők között

	<i>magyar</i>	<i>sváb</i>	<i>sváb–magyar</i>	<i>sváb–német</i>
1. generáció	34	34	24	8
2. generáció	31	27	25	17
3. generáció	32	15	38	15

2. táblázat. A jelzők használata szavanként (említések százalékban)

	<i>magyar</i>	<i>sváb</i>	<i>sváb–magyar</i>	<i>sváb–német</i>
<i>kicsapongó élet</i>	87	0	0	13
<i>szórakozás</i>	45	13	29	13
<i>szorgalom</i>	8	38	37	17
<i>takarékosság</i>	9	39	33	19
<i>törekvés</i>	9	42	38	11

A jelzők használata szavanként az egyes generációkban (említések százalékban)

3. táblázat. Kicsapongó élet

	<i>magyar</i>	<i>sváb</i>	<i>sváb–magyar</i>	<i>sváb–német</i>
1. generáció	100	0	0	0
2. generáció	85	0	0	15
3. generáció	77	0	0	23

4. táblázat. Szórakozás

	<i>magyar</i>	<i>sváb</i>	<i>sváb–magyar</i>	<i>sváb–német</i>
1. generáció	67	0	33	0
2. generáció	41	19	21	19
3. generáció	29	14	43	14

5. táblázat. Szorgalom

	<i>magyar</i>	<i>sváb</i>	<i>sváb–magyar</i>	<i>sváb–német</i>
1. generáció	0	51	37	12
2. generáció	8	38	35	19
3. generáció	16	25	41	18

6. táblázat. Takarékoság

	<i>magyar</i>	<i>sváb</i>	<i>sváb–magyar</i>	<i>sváb–német</i>
1. generáció	0	60	26	14
2. generáció	10	37	29	24
3. generáció	21	18	53	8

7. táblázat. Törekvés

	<i>magyar</i>	<i>sváb</i>	<i>sváb–magyar</i>	<i>sváb–német</i>
1. generáció	0	60	25	15
2. generáció	11	42	38	9
3. generáció	14	20	54	12

A magyarok és a svábok attitűdbeli különbségeire utaló karakterisztikumok közül a sváb jelző a saját közösségről kialakított értékeléseket, az önképet, a magyar jelző a többség percepcióját, az együttélésből következően a közvetlenül tapasztalt hasonlósági élményt sűríti magába. A „sváb” szemantikai jelentéstartománya a csupán etnonímiához képest pozitív értékelésekkel bővül. Míg egy korábbi vizsgálat során, alkatilag vagy külső fizikai megjelenésre a svábok nem tartották magukat elütőnek a magyaroktól, pszichológiai vonatkozásban megjelenik a tradicionális sztereotípiák mentén megfigyelhető elkülönülés. Az értékelt tulajdonságok az életvitelre vonatkoznak, ezen belül is kiemelkedően fontos a munkához és a kapcsolódáshoz való viszony. A különbségtevő kategorizálás alapmotívuma, hogy a pozitívnak értékelt tulajdonságokat önmagukra nézve inkább jellemzőnek tartották. Emellett megfigyelhető az a szándék is, hogy az elkülönülés ne legyen túlságosan hangsúlyos; a sváb és a magyar jelzők együttes használatával – amellyel itt a svábokra és a magyarokra egyaránt jellemzőnek vélt tulajdonságokat jelölték – a különbségek kiegyensúlyozásának szándéka, illetve a hasonlóságra való törekvés jelentkezik. Mi ennek az oka? A csoportok közti különbségészleléskor ugyanis az *ingroup* és az *outgroup* tagjainak értékelésében a különbségek túlzó mértékben felnagyítódnak. Az ugyancsak korábban vizsgált demográfiai értékelésekhez képest itt a sváb–magyar kettős jelző használata a harmadik generáció említéseit tekintve gyakorlatilag megháromszorozódott, és a sváb–magyar jelző használatával ezek a tulajdonságok kiléptek az eredetileg egyértelműen és kizárólag svábnak tartott tulajdonságok köréből, ami azt bizonyítja, hogy a sztereotípiák tartalma nemcsak az áthagyományozódott tradicionális kollektív tudásból, hanem a mindennapi egyéni élményekből is táplálkozik. A csoportjellemző sztereotípiák csoport összetartozásának kifejező eszköze, amely az énré vetítésével a csoporthoz tartozás jelölésére szolgál. E sémaszerű kognitív képződmény, amellyel nemcsak az *ingroup*, hanem az *outgroup* is kategorizálha-

tó, nem független a külsődlegesen hozzá kötődő affektív-értékelő viszonyulástól.⁵² A kettős jelző használata ebben az értelemben azt is jelenti, hogy „az egyes kognitív területeken külön-külön megszerzett tapasztalatok között” az etnikai alanyok felfedezik „a tulajdonságok párhuzamos megjelenését”,⁵³ következőképp a kategorizációs szempontok közti funkcionális hierarchia felborul, működésbe lépnek az átértékelési szerkezetek. A többségi nemzet sajátosságaiént számon tartott tipizációk a vezető szerepet játszó, államalkotó többségi etnikum jellemzői. Ezeket átvéve vagy ezekkel azonosulva az értékelő különbségtétel elhalványul, és a korábban csak az *ingroupra* érvényesnek tartott tulajdonságokat az *outgroup* tagjaira is kiterjesztik, illetve e tulajdonságok mentén az *ingroupot* összevonják az *outgroup*pal. Az exkluzív értékek egyre inkluzívabbá válása horizonttágulást jelent, a kategorizálást kétszeres *ingroup*pá változtatja, és ezzel hozzájárul az asszimilálódók önképének megerősítéséhez is.

Egy első generációs férfi szóbeli kiegészítésében a következőképpen indokolta a kettős jelzők használatát: „Van, amiben mások vagyunk, szorgalmasabbak, ebben a németekhez hasonlítunk jobban, de másban meg a magyarokhoz hasonlunk. Mi is szeretünk például mulatni. Van, amiben nem lehet különbséget tenni. Ők is értelmesek, meg mink is, becsületesek is, és némelyik van olyan szorgalmas, mint egy sváb.”

A pszichológiai értékeléssel kapcsolatos állásfoglalások a generációk között kiegyensúlyozott képet mutatnak. Lényegi eltérés csak a harmadik generáció sváb (15%) és sváb–magyar (38%) említéseinek arányánál tapasztalható. A sváb jelző az első generációtól a harmadik felé csökkenő, a sváb–magyar jelző azonban növekvő tendenciát mutat és nemcsak a sváb jelző használatát, de a magyarét is felülmúlja. Az első generáció legtöbbször a sváb jelzőt használta (34%), a második generációban a magyar jelzőt említették a legnagyobb arányban (31%), míg a harmadik generáció a sváb–magyar kettős jelzőt preferálta (38%). Generációs bontásban a sváb említések aránya az első generációban meghaladja az összes említésen belüli arányt (34% vs. 26%). A második generáció sváb említéseinek aránya gyakorlatilag megegyezik az összemlítéseken belüli aránnyal (27% vs. 26%). A harmadik generációban a sváb említések aránya alatta marad az összemlítéseken belüli aránynak (15% vs. 26%), ugyanakkor nem a magyar, hanem a sváb–magyar említés áll az első helyen (38%). A magyar említések aránya e generáción belül a legmagasabb (32%) és több harmadik generációs válaszadó szerint a svábok egyre inkább olyanokká válnak, mint a magyarok.

A magyar jelzőt önállóan döntően a negatív tulajdonságnak vehető kicsapongó élethez (87%) és a szórakozáshoz (45%) rendelték. A kicsapongó életet illetően

⁵² HUNYADY 1996.

⁵³ HUNYADY 1996: 291.

tulajdonképpen mind a három generáció egyetértett abban, hogy ez a tulajdonság a svábokra nem jellemző. Azt azonban elismerik, hogy mulatni, szórakozni nemcsak a magyarok, de a svábok is szeretnek. A szórakozás 29%-os sváb–magyar kapcsolása a svábság szigorú önkizsákmányolásának gyengülését is jelzi. Ez a tendencia a harmadik generációban a legerősebb. A megkérdezettek között voltak válaszmegtagadók, akik szerint a sváboknak semmiféle külön jellemvonásaik nincsenek. „Ilyen nincs, van ilyen sváb meg olyan sváb, van lusta, rosszindulatú sváb is, magyar is” – állították.

A hagyományos pozitív autosztereotípiák a magyar említésekhez képest magas sváb említései etnikai irányban jelölik ki a kötődések irányát. Az ősoktól tanult munkakultúra, a munkához való viszony évszázados viselkedésmintái, a hit alapját is képező erős pozitív önértékelés, önkép tudata az etnocentrikusan szerkesztett világnézet eredményeként egyfajta etnikai ideologikum szintjére emelkedve a túlélési stratégia fontos elemeivé vált, amely a csoport fennmaradását és egyégtudatának megőrzését segíti elő. Ugyanakkor, amikor a svábok magyarként határozzák meg magukat, magyar házastársat választanak, amikor tehát fennáll a keresztkegategorizáció esete és a csoporttagságok átfedik egymást, akkor a magyarokkal szembeni negatív sztereotípiáik és attitűdjeik értelemszerűen veszítenek elítélő, kizáró jellegükből.

Svábok és svábok

A vallás a nem falubeli svábok között is határt húz, és ez a tény a más vallású svábokat is az „ők” kategóriájába sorolja. A ma hatvan–nyolcvan évesek első generációjában is előfordult, hogy kívülről hoztak házastársat. A normakövetés előírta, hogy a menyasszony vagy vőlegény csak katolikus lehet. Ha valaki nem talált magához illő sváb katolikus házastársat, akkor a család inkább elfogadta a katolikus magyar, mint a református sváb házastársat.

Bár a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége megpróbálta egységes etnikumba tömöríteni a svábokat, nem alakítottak ki bensőséges kapcsolatokat más magyarországi sváb csoportokkal, akikkel magyar nyelven érintkeznek. Ennek okai a térbeli távolság, az evangélikus felekezethez tartozás és a más dialektus használata mellett az asszimiláltság fokában, a gazdagság mértékében is kereshetők. Az évtized vége felé ez a sváb–sváb viszony is átalakulóban van. Egyre több alkalom és lehetőség nyílik az etnikai reprezentációra, amely lassan elveszti svábságát, és németté válik. A közös németiség tudatában és az iskolában tanult német nyelv közvetítésével képzelik el etnikai csoportjaik homogenizálását. „Soha nem beszéltünk velük másként, mint magyarul. Ők nem beszélték a mi nyelvünket, mi az övéket. Vannak, akiket én megértek, de biztosabb, hogy magyarul beszélünk” – mondta ugyanakkor egy hat elemű végzett első generációs férfi. Egy egyetemet végzett harmadik generációs lány pedig úgy véli: „Igen ne-

vetséges lenne, ha most németül kezdenénk egymással gagyogni, mikor alig tudjuk kifejezni magunkat.” A svábsággal kapcsolatosan saját autosztereotípiáikat használják. „Azok is ugyanolyan szorgalmasak, mint mi.” „Ők is ugyanúgy kizsákmányolják magukat.” „A sváb mindig csak dolgozik, dolgozik, akárhol is legyen.”

Svábok és németek

Németország megítélése csak közvetett, a médiából és mások beszámolóiból szerzett tapasztalatokra épül; csak kis részben és alkalmilag szereztek saját benyomásokot. A magyarországi sváboknak a németországi németekről vannak közvetlen tapasztalataik, de ezek a differenciált ítéletalkotáshoz szükséges – a magyarokról az együttélés során szerzett – tapasztalatok mennyiségével és változatosságával nem érnek fel. Ebből következően rendelkezésükre álló ismereteik nem lépnek túl a „mi is németek vagyunk” újjáélesztett történelmi hagyományának pozitív tipizációs általánosságain. Az interakciók a magyarokhoz viszonyított ritkasága elsősorban a pozitív véleményalkotásnak kedvezett. A távolság és a kapcsolattartás ritkasága mellett dialektusuknak is döntő szerepe volt abban, hogy a tárgyi és a szellemi javak átvételét nem a távoli Németország mintái határozták meg. Életvezetési mintáikban azonban egyre jobban szeretnének a németekhez hasonlítani. A kapcsolattartás Németországgal korábban rokoni szálak mentén és lokálisan, a testvérvárosok szintjén szövődött. Ez a pozitív heterosztereotípiák kialakulására adott lehetőséget.

Megfigyelhető a német jelzőnek a svábbal szinonimaként való használata azzal az indoklással, hogy az így jelzősített tulajdonságok a magyarországi svábokra és a németországi németekre egyaránt jellemzők.⁵⁴ A kétfajta jelzős összetétel említési arányai szerint azonban a svábok inkább a környezetükben élő magyarokkal hasonlítják össze magukat, mint a távoli németekkel. A németekhez való hasonlatosság tudata a magyarokhoz képest jelenik meg; a tulajdonságok azonosságának megítélése inkább a németekről szóló sztereotípiák közismertségéből adódik és a sztereotípiákban kifejeződő tradíció terméke, mint a folyamatos és közvetlen tapasztalásból származó tudás, vagy a Németországhoz köthető azonosságtudat megnyilvánulása. Ezt a hasonlóságot a származási országról általánosan kialakult és Magyarországon megismert kép motiválja, és e sztereotíp tudás naprakészen tartása verifikálja. Azok a megkérdozettek, akik a svábság pozitív autosztereotípiáira és a közös származási országra hivatkozva a németekhez is kapcsolják magukat, a németséggel való hasonlatosság ellenére különbséget is tesznek. Ilyenkor a németek negatív sztereotípiái kerülnek elő, amelyekkel nem azo-

⁵⁴ A mindennapi nyelvhasználatban a származásra, a csoporttagságra utalóan a német és a sváb szinonimaként jelentkezik.

nosulnak. „Mi már annyira asszimilálódtunk, hogy valamennyire már magyarok is vagyunk” – állították a második generációból. Az első generáció szerint a kinti németek „erőszakosak, hangosak, pöffeszkedők, és azt hiszik, mindent ők tudnak a legjobban”. „Hát... ami azt illeti, először úgy jöttek haza a rokonok, hogy nagyon lenéztek bennünket. Volt bennük valami felsőbbrendűségi tudat, és tudtunkra adták, hogy csorók vagyunk. Az unokatestvéreim már igazi németek” – állapította meg egy válaszó a harmadik generációból.

A svábok pozitív sztereotípiákon keresztül azonosítják magukat a németekkel, miközben el is határolják magukat tőlük. Az elhatárolódás alapja a nyelv, az állampolgárság, a hazaszeretet és a németek rossz tulajdonságai, amelyeket elsősorban az első generáció és a hazatelepültek közvetítenek. Közvetlen napi tapasztalatként azonban az is megjelent, hogy „Nincsenek illúzióim. A németek saját gazdasági érdekeltségük és nem a svábok miatt jönnek ide beruházni; érdeklődésük elsősorban nem a svábok felé irányul.” „A németek németek, mi meg magyarországi németek vagyunk. Ők hidegek, nem olyan barátságosak, egyáltalán nem befogadók. Még mifelénk sem.” A svábok nemzeti tudatosság tekintetében magyarok. A kettős kötődés, a mindennapi tudás közös tere, az életszínvonal, a felkészültség, a szaktudás változóit figyelembe véve a svábok közelebb állnak a magyarokhoz, mint a németekhez.

Összegzés: Etnikai hierarchia

„Az etnikai hierarchia flexibilis kognitív séma, amelyen belül az etnikai különbségek a kontextustól és az *outgroup* definiálásától függenek.”⁵⁵ Szirmay Antal 1804-ben megjelent *Hungaria in Parabolis* című műve arra utal, hogy a közfelfogásban a németeket a többi, Magyarországon élő, szinte kizárólag negatív sztereotípiákkal illetett idegen ajkú nemzetiségtől eltérően pozitívan ítélték meg és befogadásukra a magyarok nyitottak voltak: „Nem erőszakkal jöttek ők közénk, hanem mi, magyarok hívtuk őket, és megosztottuk velük testvérként földjeinket, szőleinket, kenyereinket. Nekik adtuk lányainkat, ők meg nekünk az övéiket, és vérünk a vérükkel keveredett. Ők tehát a szomszédaink, honfitársaink, asztaltársaink.”⁵⁶

A háború utáni magyar–sváb ellenséges viszonyt ma már feledve, a magyar közgondolkodásban a többségi magyarság és a magyarországi kisebbségek viszonylatában a svábok a legelfogadottabbak. A csoporthierarchiában kétségtelenül ez a kisebbség vezet. A többségi magyarsággal való kapcsolattartás mindennapi di-

⁵⁵ HAGENDOORN 1995: 209.

⁵⁶ Idézi KATONA 1996: 63.

menzióit átmetszik az érdekazonosságok, gazdasági, infrastrukturális, biztonságpolitikai, katonai, egészségügyi stb. problémák. A svábok minden olyan kérdésben magyarok, amelyek létbiztonságukat, gazdasági, politikai és társadalmi helyzetüket illeti. Ezt láthattuk a gazdasági, politikai és társadalmi tematizáció esetében. A sztereotipizáció és az etnikai hierarchia között kapcsolat mutatható ki, amely a másik csoport létszámától, tagjai munkamegosztásban elfoglalt helyétől, a kulturális különbözőségek mértékétől és a befogadó társadalomhoz való adaptálódás érzékelésétől függ. A svábok szerint valamennyi magyarországi kisebbségi etnikumot figyelembe véve az etnikai hierarchiában az első helyen állnak, ami azt jelenti, hogy nekik a legjobb a kapcsolatuk a többségi magyarsággal. Ennek okát részben asszimiláltságukban, részben egyenlő fejlettségükben, hasonló gondolkodásukban vagy abban látják, hogy „mi [értsd: svábok és magyarok] hasonlítunk leginkább egymáshoz”. *Outgroup* kapcsolataikat tekintve minden generáció meggyezett abban, hogy azok a többségi magyarsággal a legjobbak; azon a véleményen vannak, hogy a magyarok egyénenként és csoportként egyaránt befogadták őket, és pozitívan viszonyulnak hozzájuk. A befogadó magyar környezet oldaláról szemlélve a svábok puritánsága mint a „svábok örömtelen harácsolása”, „életük belső elsivárosodása” jelent meg.⁵⁷ A szorgalmukra, takarékoságukra vonatkozó tipizációk mind a mai napig fennállnak, de negatív tartalmukat elvesztették. A németek kedvező tulajdonságokkal és a legmagasabb presztízzsel rendelkező pozitív vonatkoztatási csoportként jelennek meg, akiket a magyarok munkatársként, szomszédként és barátként is szívesen fogadnak el.⁵⁸

A tematizációk elemzésénél tapasztaltuk, hogy a magyarsághoz való viszony megítélése annak a függvényében jelentkezik, hogy mely csoport képezi a viszonyítás tárgyát. A többség-kisebbség dimenziójában magukat mint a sváb kisebbség tagjait tételezik és a magyarsághoz való viszonyukat kisebbségi szempontból ítélik meg. Ebben az összehasonlításban a sváb etnikai kisebbség mint *ingroup* és a többségi magyarság mint *outgroup* még érzékelhető különbözőségei kerülnek terítékre. Ha a magyar állam és más államok összehasonlításáról van szó, akkor magukat magyarként fogják fel, és a kétszeres *ingroup* tagság esetében nem kevésbé működnek a sztereotipizáció, attribúció mechanizmusai, mint bármilyen többségi etnikumú magyar állampolgárnál.

A svábok negatív sztereotípiái – mint az a pszichológiai tematizációnál kiderült – a magyarokkal szemben sokkal enyhébbek, mint más kisebbségekkel szemben. Megítélésük „az olyanok, mint mások” általánosító és tényleges véleményt ki nem fejező megállapításai csak akkor váltak értékelhetővé, amikor a kérdés úgy szólt, hogy „miben különböznek a sváboktól?” Itt az első és a második generáció vá-

⁵⁷ ANDRÁSFALVY 1973, 1988.

⁵⁸ LENDVAY–SZABÓ 1994.

laszadói – részben saját tapasztalataik alapján – különbséget tettek a jelen és a múlt között. A korábbi időszakokra sokkal inkább negatív sztereotípiákat soroltak fel („jobban szerettek mulatni, kocsmázni, mint dolgozni”, „eldorbézolták, amijük van”). A svábokat nem jellemzi az a „reménytelenség, mint a magyarokat, nem borúlátók, nem pesszimisták, s nem a kudarc motiválja őket, hanem a siker”. Ebben a vonatkozásban egy sváb sohasem lehet magyar – állították, de a jelen felé haladva nőtt a magyarság pozitív megítéléseinek száma. Úgy gondolták, hogy míg korábban a magyarok nem voltak olyan szorgalmasak, beosztók és takarékosak, mint a svábok, a rendszerváltás óta „ők is jobban megfogják a munka végét”, mert „rájöttek, ha dolgoznak, jobban boldogulnak”, „törekvőbbek lettek”. Az Andrásfalvy⁵⁹ által felsorolt szélsőséges vélemények ma már nem jellemzőek. Negatívumként említették, hogy a magyarok nem mindig elég megfontoltak és racionálisak, gyorsan és néha felületesen döntenek. Ugyanakkor a svábok úgy vélik, hogy a magyarok elismerik őket, és a többségi környezet értékelése (szorgalmasak, takarékosan élnek, tiszták, rendesek stb.) és saját autosztereotípiáik lefedik egymást. A svábok úgy érzékelik, hogy „a magyarok jól kijönnek velük”. Ez egyrészt megerősíti önbizalmukat, másrészt összekötő kapcsolatot jelent a magyarokkal. A svábok a magyarok szemében kedvező tulajdonságokkal rendelkező pozitív csoportként jelennek meg, és sokkal inkább tekintik őket a magyarok magyarnak, mint saját kisebbségük képviselőinek.⁶⁰ Hunyady kutatásai szerint a magyar megkérdezettek úgy érzékelik, hogy a magyarországi németek leginkább a magyarsághoz hasonlítanak, „minden ponton – kulturális hagyományait nézve is – közelebb állnak, mint a németekhez vagy osztrákokhoz”.⁶¹

Az etnikai hierarchiában azonban az évtized végén egyre nagyobb szerepet kapnak a németek. Ennek megnyilvánulásai – a sváb név megtagadása és helyette a német népnév használata, a német mint anyanyelv feltüntetése a tényleges sváb anyanyelv helyett – napjainkban egyre szembeötlőbbek.

*

Köszönetemet szeretném kifejezni Biczó Gábornak, aki hasznos észrevételeket fűzött a tanulmányhoz; különösen a kategorizálás, a sztereotípiák és az előítélet filozófiai értelmezéséhez nyújtott szemlélettágító segítséget. Észrevételeit lábjegyzetekben rögzítettem.

⁵⁹ ANDRÁSFALVY 1973.

⁶⁰ SZABÓ-LÁZÁR 1997.

⁶¹ HUNYADY 1996: 156.

Irodalom

- ALLPORT, Gordon Williard 1977. *Az előítélet*, Bp., Gondolat Kiadó
- ANDRÁSFALVY Bertalan 1973. Ellentétes értékrendek összeütközése és a polgárosodás, *Tiszatáj* 27(8): 105–110.
- ANDRÁSFALVY, Bertalan 1988. Die kulturelle Anpassungsformen der Ungarndeutsche, *Neue Zeitung* (5): 7, (6): 7, (7): 7.
- ARONSON, Elliot 1987. *A társas lény*, Bp., Közgazdasági és Jogi Kiadó
- ATKINSON, R. L.–ATKINSON, R. C.–SMITH, E. E.–BEM, D. J.–NOLEN-HOEKSEMA, S. 1999. *Pszichológia*, Bp., Osiris Kiadó
- BANTON, Michael 1983. *Racial and Ethnic Competition*, Cambridge, Cambridge University Press
- BINDORFFER Györgyi 2001. *Kettős identitás: etnikai és nemzeti azonosságtudat Duna-bogdányban*, Bp., Új Mandátum Kiadó
- CSEPELI György 1987. *Csoporttudat – nemzettudat*, Bp., Magvető Kiadó
- CSEPELI György 1990. Nemzeti tudattalan, *Thalassa* (1): 43–46.
- CSEPELI György 1991. *Bevezetés a szociálpszichológiába*, Bp., Tankönyvkiadó
- CSEPELI György 1997. *Szociálpszichológia*, Bp., Osiris Kiadó
- DOISE, Willem 1980. *Csoportközi viszonyok és reprezentációk*, in PATAKI F. (szerk.), *Csoportlélektan*, Bp., Gondolat Kiadó, 667–693.
- DURKHEIM, Emile 2003 (1912). *A vallási élet elemi formái*, Bp., L'Harmattan Kiadó
- GILES, H.–BOURHIS, R. Y.–TAYLOR, D. M. 1977. *Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations*, in H. GILES (ed.), *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*, New York, Academic Press, 307–347.
- GOFFMAN, Ervin 1981. *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*, Bp., Gondolat Kiadó
- HAGENDOORN, Louk 1993. Ethnic Categorization and Outgroup Exclusion: Cultural Values and Social Stereotypes in the Construction of Ethnic Hierarchies, *Ethnic and Racial Studies* 16(1): 26–51.
- HAGENDOORN, Louk 1995. *Intergroups Biases in Multiple Group System: The Perception of Ethnic Hierarchies*, in W. STROEBE–M. HEWSTONE (eds.), *European Review of Social Psychology*, Volume 6, New York, Wiley & Sons Ltd., 199–228.
- HALL, Stuart 1997. *The Spectacle of the Other*, in S. HALL (ed.), *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, London, Open University Press/Sage, 223–290.
- HUNYADY György 1996. *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*, Bp., Akadémiai Kiadó
- HUNYADY György 2001. *Sztereotípiakutatás, hagyományok és irányok*, Bp., ELTE Eötvös Kiadó
- HUNYADY György 2004. *A nemzetek jelleme és a nemzeti sztereotípiák*. Előadás a Mindentudás Egyetemén 2004. március 22-én <http://origo.hu/mindentudasegyeteme/hunyady/20040322hunady.html>
- KATONA Judit 1996. *Nemzeti sztereotípiák és a néprajz*, in KATONA Judit–VIGA Gyula (szerk.), *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*, Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 59–66.

- LÁZÁR Guy 1995. A kisebbségek nemzeti és etnikai identitásának kialakulása, *Regio* (1–2): 28–63.
- LÁZÁR Guy 1996. *A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében*, in *Többség – kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből*, Bp., Osiris Kiadó–MTA ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, 9–115.
- LENDVAY Judit–SZABÓ Ildikó 1994. Zárt karokkal. Kisebbségkedvelés, *HVG*, április 29.
- LIPPMANN, Walter 1997 (1922). *Public Opinion*, New York, The Free Press
- MANNHEIM, Karl 1985. *Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge*. New York–London, Harcourt–Brace–Jovanovich Publishers
- NIEDERHAUSER Emil 1996. *Interetnikus kapcsolatok – egy történész szemével*, in KATONA Judit–VIGA Gyula (szerk.), *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*, Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 17–24.
- RAJK László 2001. Progresszív eklektika. A sztereotípiák ellen, *Lettre*, 2001. nyár (45)
- SCHÜTZ, Alfred 1962. *Collected Papers. I. The Problem of Social Reality*, The Hague, Martinus Nijhoff
- SIMON Ferenc, *A hegeli kategória-probléma*. www.c3.hu/~prophil/profi021/simon.htm
- SPRADLEY, James 1987. *Foundations of Cultural Knowledge*, in James SPRADLEY (ed.), *Culture and Cognition. Rules, Maps and Plans*, Prospect Heights, IL, Waveland Press, 3–38.
- SZABÓ Ildikó–LÁZÁR Guy 1997. *Nemzet-koncepciók a mai magyar társadalomban*, Bp., MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont
- TAJFEL, Henry 1974. Social Identity and Intergroup Behaviour, *Social Science Information* (13): 65–93.
- TAJFEL, Henry 1978. *The Psychological Structure of Intergroup Relations*, in Henry TAJFEL, (ed.), *Differentiation between Social Groups*, London, Academic Press, 27–98.
- TAJFEL, Henry 1981. *Social Stereotypes and Social Groups*, in H. GILES–J. TURNER (eds.), *Intergroup Behaviour*, Oxford, Blackwell, 144–167.
- WILSKA-DUSZYNSKA, Barbara 1980. *Gondolatok az etnikai sztereotípiák természetéről*, in CSEPELI Gy. (szerk.), *Előítéletek és csoportközi viszonyok*, Bp., Közgazdasági és Jogi Kiadó